

Innehåll

Förord 3

Inledning 9

1. Det moderna Paris skapas – Haussmann (1853–1870) 17

2. Samtidigt i Sverige

– Stockholm och Lindhagenplanen (1867–1887) 65

3. Modernismen – stad blir hus – upplösningen av staden 85

4. Paris i siffror – en jämförande studie 107

5. Koden för en bra stad 133

6. Våga titta bakåt för att se framåt 189

Bildförteckning 211

Litteratur 213

Författarens tack 215

Inledning

Kan en energisk ämbetsman i Paris från 1800-talet betyda något för oss och vår diskussion om staden och framtidens stadsbyggande? Svaret är: Ja, betydligt mer än man kan tro. När vi idag söker oss fram för att hitta sätt att bygga ”promenadstad” och ”blandstad”, som med sina ”levande bottenvåningar”, fyllda av butiker och caféer ska skapa det goda stadslivet, och då våra politiker går till val på att bygga högst och mest, då är Georges-Eugène Haussmann mer relevant och aktuell än någonsin.

Vi har under en alldeles för lång tid arbetat fram teorier och gjort många misslyckade försök och fullskaliga experiment med staden och dess människor. I stället bör vi dra lärdomar av de erfarenheter vi har av välfungerande städer som byggdes tidigare.

En bra stad är en stad som ger förutsättningar för ett gott liv för dess invånare, en stad som är bra att leva och verka i. Utgångspunkten är att den fysiska miljön måste göras på ett sådant sätt att den gynnar mänsklig aktivitet och inte motsatsen. Det är genom det liv som levs där som man kan förstå hur bra eller dåligt en stad fungerar.

Paris symboliserar kanske mer än någon annan stad det goda livet, intensiteten och människornas förmåga att njuta. I mycket liknar Paris flera andra städer i Europa, men det som skiljer ut Paris är hur mycket folk som är i rörelse överallt. Det är det jämnt spridda folklivet, närheten och mångfalden som är unik och skapar det stadsliv som vi människor uppskattar. De små oregelbundna kvarteren med många portar och de breda trottoarerna bidrar till den stadsväv som gör Paris unik bland de stora städerna. De många parkerna och platserna, de många gatukorsningarna och den mänskliga skalans. Allt detta gör Paris till en bra och välfungerande stad som människor tycker om att bo och leva i – något

som framgår tydligt i undersökningar som gjorts – och en stad som turister från hela världen vallfärdar till. Paris har ca 35 miljoner besökare per år, vilket innebär att staden ligger i topp tillsammans med Hongkong och London. De kommer dit för stadens sevärdheter men kanske framför allt för att uppleva stadslivet och atmosfären.

Men Paris (Paris kommun) är inte bara ett exempel på en populär stad, det är också ett bra exempel på hur stadsplanering och de fysiska förutsättningarna skapar ett bra stadsliv. Något vi kan ta lärdom av.

Grunden till dagens Paris, de 20 arrondissementen innanför ringleden som bildar kommunen Paris, med sina 2,2 miljoner invånare,¹ lades under Eugène Haussmanns tid som prefekt och Napoleon III:s tid som kejsare mellan åren 1853 och 1870, och byggandet fortsatte enligt deras plan fram till första världskriget. Det kom att kallas *les grands travaux* (de stora arbetena) och innebar en omvandling av Paris från en nedgången medeltida stad med små gränder utan trottoarer till en modern storstad. Gatunätet ändrades på ett genomgripande sätt och ett stort antal nya boulevarder och avenyer tillkom, 27 000 byggnader revs och 57 161 nya hus byggdes fram till 1914, det vill säga fler än hälften av husen i Paris 20 arrondissement byggdes under Haussmannperioden.

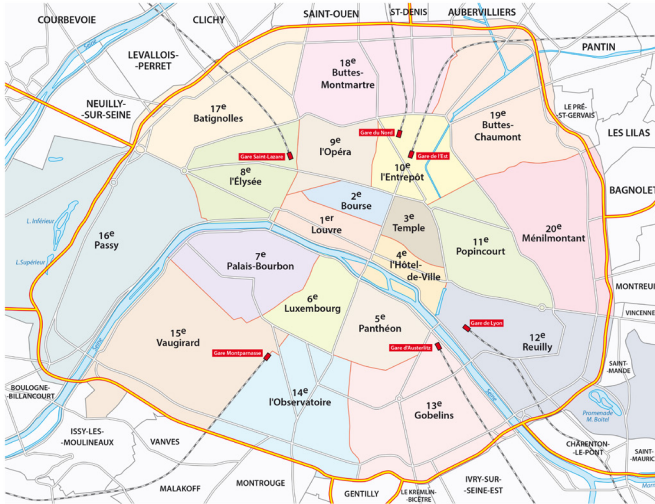
Under Haussmanns ombyggnad av Paris fanns en tydlig vision av vad staden bör vara och en helhetssyn på stadsbyggnad som fortfarande existerar idag. Med denna vision i ryggen håller borgmästare efter borgmästare i Paris emot fastighetsbolagens försök att i effektivitetens och modernismens namn omforma staden.

Det moderna Paris som skapades under Haussmanns period som prefekt har visat sig kunna anpassas till tidens förändringar och dagens situation och samtidigt varit beständig i sina fundamentala delar. Det finns därför all anledning att studera hur Paris är utformat.

---

1 Hela Parisregionen med de stora modernistiska förortskommunerna har runt 12 miljoner invånare.

Paris kommun med sina 20 arrondissement.

Koden för en bra stad handlar om de grundläggande fysiska förutsättningarna som jag menar skapar en bra och långsiktigt hållbar storstad, det gäller övergripande stadsplanering som gators sträckning och bredder, kvarters utformning och parkers placering – kort sagt de faktorer som arkitekter och planerare kan påverka. Att stadsbyggande innehåller så mycket mer är en självklarhet. Klimat, geografiska förutsättningar, levnadskultur och socioekonomiska faktorer är naturligtvis basen för all typ av samhällsbyggnad. Men det hade blivit en annan bok.

Kapitel 1 beskriver planeringen och genomförandet av den stora omdaning som Paris genomgick under Georges-Eugène Haussmanns och Napoleon III:s tid.

I Sverige och i första hand Stockholm pågick under andra halvan av 1800-talet en liknande stadsbyggnadsutveckling som i Paris. I kapitel 2 beskrivs det skede i Stockholm som har blivit känt som Lindhagenplanen.

Fram till första världskriget präglades såväl Paris som Stockholm av Haussmanns och Lindhagens idéer. Men sedan inträffade något som kom att bli ett paradigmskifte inom det internationella stadsbyggandet och arkitekturen. Modernismen gjorde sitt intåg. Stad blev hus och staden upplöstes. Detta skildras i kapitel 3.

I kapitel 4 redovisas den internationella studie där femton storstäder i världen jämförs och som presenterades vid en stor stadsbyggnadsutställning 2017 på Pavillon de l'Arseнал i Paris. I studien undersöktes och mättes ett antal för staden viktiga faktorer som exempelvis befolknings- och bebyggelse-täthet och hur många butiker och restauranger som fanns inom en viss radie eller ytenhet. Slutsatserna från denna studie och ett antal andra källor utgör sedan grunden till de kriterier som tillsammans bildar koden för en bra stad och som redovisas i kapitel 5.

Det avslutande kapitlet är ett inlägg i diskussionen kring dagens stadsbyggande. Utvecklingen när det gäller att bygga städer går åt rätt håll. Vi börjar förstå att den byggda fysiska miljön måste göras på ett sådant sätt att den gynnar mänsklig aktivitet. Stadsbyggande är nyckeln i denna process och har stor betydelse när det gäller att skapa goda, långsiktiga och beständiga betingelser för ett samhälle som har blivit allt mer flyktigt och trendkänsligt. Idag kan vi hantera många av de faktorer som gjorde att den traditionella kvarterstaden en gång ansågs vara något osunt och dåligt. Men fortfarande finns många hot mot en god utveckling.

nya och det är intressant att konstatera att de flesta kom från andra städer än Paris. Deschamps och Baltard var undantag. Kanske ett sätt att se på Paris med friska ögon.

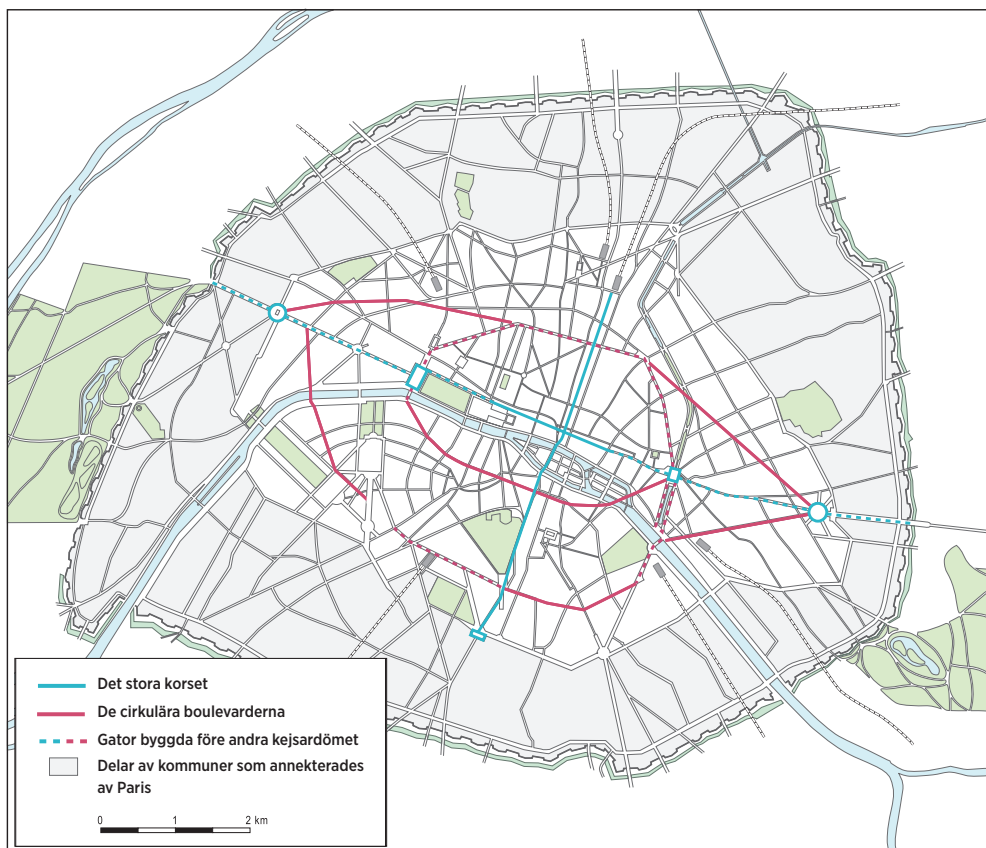
Arbetet inleds

Haussmann och hans teams första uppgift var att få den mycket tveksamma stadsfullmäktige att acceptera *les grands travaux*, det namn som planen kom att kallas under hela omdaning av Paris. Finansieringen var ingen enkel fråga och kom att bli ett ständigt återkommande stridsämne.

Innan Haussmann gick igång med arbetet gav han i uppdrag åt Eugène Deschamps, då chef för Trafikkontoret, att mäta in och upprätta en korrekt skalenlig karta över Paris. Ett antal inmätningstorn sattes upp på olika höga platser och man gjorde noggranna inmätningar av alla de höjdnivåer som Paris låg på. Detta var en viktig förutsättning för de arbeten som framgent skulle göras.

Med denna grundkarta i handen i skala 1:500 kunde Haussmann påbörja sitt arbete på allvar. Ja, ”i handen” är kanske inte riktigt rätt uttryck i detta sammanhang då kartan mätte femton kvadratmeter i omfång och sattes upp på väggen bakom hans skrivbord.

Det första steget blev att göra klar Rue de Rivoli, att förlänga den från Hôtel de Ville förbi norra sidan på l'Église Saint-Paul till Place de la Bastille. Denna tanke fanns med i kejsarens kolorerade plan som han hade visat Haussmann vid hans tillträde. Den andra viktiga gatugenombrytningen var att förlänga Boulevard de Strasbourg till Place du Châteaulet i centrala Paris. Boulevard de Strasbourg hade 1853 byggts från Gare de l'Est i riktning söderut. Det var därmed en av de större gator som kom till innan Haussmann tillträdde som prefekt. Gatan kom att döpas till Boulevard de Sébastopol efter staden på Krimhalvön. Parisarna var entusiastiska och detta arbete kom att symbolisera ett nytt, modernt Paris. Haussmann hade sedan inte svårt att övertala kejsaren att förlänga denna nordsydliga axel även över Seine via broarna Ponts au Change och Saint-Michel till Rue des Écoles på Rive Gauche. Av olika skäl, framförallt trafikala, lämpade

sig inte Rue des Écoles för att utgöra den östvästliga axeln på Rive Gauche som hade varit tanken innan Haussmanns tid. I stället skapade man en ny genombrytning, Boulevard Saint Germain, som kom att bli en synnerligen viktig gata i Quartier Latin, även om den inte färdigställdes förrän 1880. Denna gata hade inte varit med i Napoleons färglagda plan. De två primära axlarna blev således dels den nordsydliga Boulevard Sébastopol/Boulevard Saint Michel och dels de östvästliga Rue Rivoli och Boulevard Saint Germain. Därmed fullbordade man 1859 *la grande croisée* (det stora korset) som Haussmann kom att kalla det, och som senare kompletterades med en serie ringar kopplade till de gamla fortifikationerna på stadens bägge sidor av floden Seine. Slutligen är dessa ringar sammanfogade med varandra vilket

La grande croisée de Paris.
De två primära axlarna (markerade med blått) består av den nordsydliga Boulevard Sébastopol/Boulevard Saint Michel och den östvästliga Rue Rivoli.

skapar en i grunden koncentrisk struktur utan att vara helt konsekvent geometrisk. Även här anpassade man planen till verkligheten.

När planeringen av det stora korset var klar påbörjades arbetet med parken Bois de Boulogne och med Les Halles området (saluhallarna). Bois de Boulogne var också ett av de första projekten av *les grands travaux* som beslutades i staden året innan Haussmann tillträdde, det vill säga 1852. Till att börja med gick uppdraget till landskapsarkitekten Varé. Senare blev han dock utbytt mot Jean-Charles Adolphe Alphand.

När det gällde planeringen av Les Halles gick det prestigefyllda uppdraget till arkitekten Baltart som först kom med ett antal förslag som Napoleon refuserade – alla av klassicistisk karaktär. Så småningom, under hård press, lyckades Baltart komma med en idé som byggde på den moderna stålbyggnadstekniken liknande den stora utställningsbyggnaden Crystal Palace i London. Kejsaren blev nöjd och hallarna byggdes mellan 1854 och 1874. Les Halles fungerade ända fram till 1969, då de revs, och många parisare minns dem fortfarande idag med saknad. När hallarna flyttade ut från Paris byggdes ett trist köpcenter på platsen som nu är på väg att ersättas av ännu en märklig skapelse i form av ett gigantiskt tak över en öde yta.

Bois de Boulogne blev en stor succé och Napoleon III ville sedan ha en stor aveny⁸ som ledde från Place de l'Etoile (nuvarande Place Charles de Gaulle med Triumfbågen) till parken. Den kom att heta Avenue de l'Impératrice (i dag Avenue Foch). Arkitekten Hittorff, en av de viktigaste arkitekterna under denna tidsperiod, fick uppdraget. Haussmann ville ha en mycket bred aveny vilket Hittorff inte ansåg vara en bra idé. Efter en hel del bråk dem emellan kom den att till slut bli gigantiska 120 meter (40 meter utan alléer). Som jämförelse är Champs Elysées 70 meter bred. Normalt är avenyerna större och mer trädplanterade än

---

8 En aveny är en bred gata som leder fram till en särskilt framträdande byggnad eller plats. Från franskans à venir – att anlända.

boulevarderna som från början hade följt fortifikationerna. Hittorff drog alltså inte jämnt med Haussmann men hans sista arbete blev ändå den stora Gare du Nord som byggdes 1864–66.

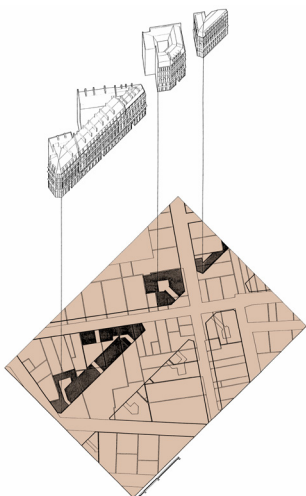
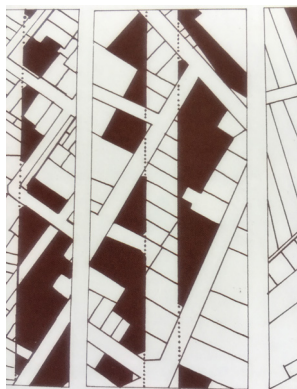
Efter *la grande croisée* hade Haussmann under stora protester drivit igenom en total omdaning av ön Île de la Cité i mitten av Seine. Ön bestod av en massa skjul och extremt smutsiga gator som Haussmann lät riva. Ett par nya broar byggdes i form av Pont Saint-Michel och Pont au Change. Hôtel-Dieu sjukhus och barnhem återuppbyggdes från grunden och området runt Notre-Dame revs vilket innebar att flera tusen försvarslösa arbetare fick flytta för att ge plats åt ett par nya regeringsbyggnader, Le Tribunal de Commerce och La Prefecture de Police. Kyrkan Sainte-Chapelle från 1200-talet fick dock stå kvar och Notre-Dames fasader synliggjordes nu på ett helt annat sätt än tidigare.

När *les grands travaux* på allvar sattes igång revs tusentals byggnader i Paris och hela kvarter försvann. Även om många saknade det gamla Paris var den allmänna meningen att det var positivt för staden och dess invånare.

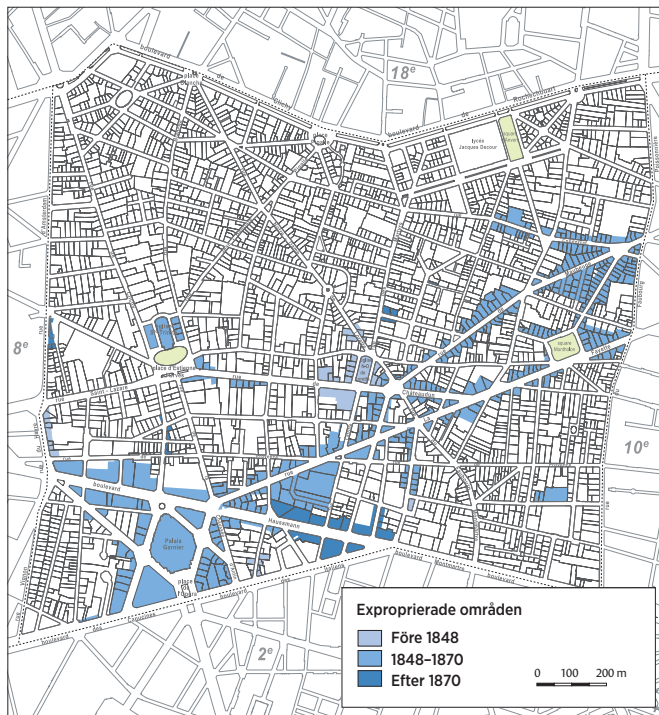
Det är intressant att konstatera att ingen riktig offentligt ritad plan fanns förrän 1867. En del har förklarat det med att Haussmann ville hålla den hemlig för att undvika spekulation i fastighetsvärden. Och först i samband med världsutställningen 1889 i Paris fanns den första karta som visade på resultatet i form av *Atlas des travaux de Paris*.

Genombrytningar – les percées

En huvudfråga för planeringen av Paris blev vilken princip man skulle använda för att få fram nya gator och breddningar, som gav förutsättningar för ny bebyggelse, och samtidigt skapa ljus och en sundare miljö. Ett mindre antal genombrytningar, till exempel Rue de Rivoli och Rue des Écoles, gjordes redan innan Haussmann, så idén var inte helt ny. Tanken var dock från början att man skulle gå fram med nya gator parallellt med de existerande – så kallade *les alignments* – samt breddningar/förstorningar av befintliga gator, *les élargissements*. Inom stadsbyggnad och arkitektur är det vanligt att man

Exempel på genombrytningar i 9:e arrondissementet – Rue La Fayette, Rue de Maubeuge, Rue de Chateaudun, Rue Condorcet och Boulevard Haussmann.

linjer element och strukturer i städer och byggnader. Haussmann ville istället att man gjorde genombrytningar – *percées* – genom kvarterens inre. Det skulle innebära lägre kostnader för expropriation och annan ersättning till fastighetsägare då gatuhusen i större omfattning kunde stå kvar. Dessutom var det en fördel för markägare då det bildades tomtfonder med övervärde och skapade färre problem för de boende, butiksägare och hantverkare. ”Det är lättare att skära genom mitten på en paté än i själva skorpan (*la croûte*)” lär Haussmann ha sagt.

Under perioden mellan Napoleons färglagda plan och Haussmanns *grands travaux* fanns en kommitté som kallades *La commission des embellissements* (ungefär ”skönhetskommissionen”), även kallad Siméonkommissionen efter sin ordförande. Den inrättades av Napoleon III den 2 augusti 1853 och var aktiv i fem månader innan Haussmann lade ner den. Enligt honom var de alltför många i kommittén för att den

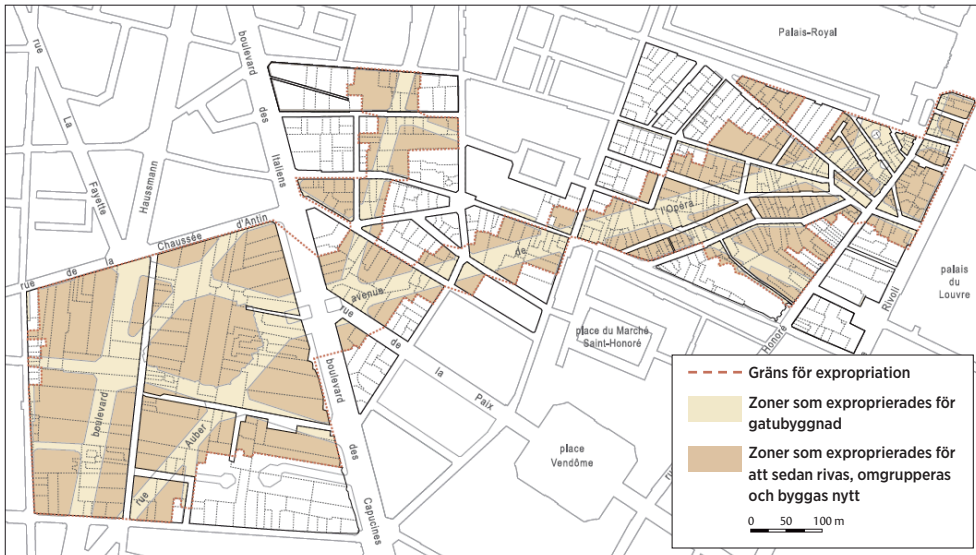
skulle göra ett bra jobb. Innan kommittén lades ned hann den dock komma med en rapport som lade fram två viktiga principer som gick i linje med Haussmanns egna:

- Gatorna skulle byggas helt nya och rakt igenom de existerande kvarteren i stället för att bredda dem, dvs. med ”genombrytningar”, helt i enlighet med Haussmanns åsikt.
- Påbörja arbetet med att omstrukturera områdena utanför den dåvarande stadsgränsen (nuvarande 12–20 arrondissementen). Därmed skulle man lättare i framtiden kunna expandera staden.

Genombrytningarna bröt mot den gamla traditionen för centrala Paris. De gatugenombrytningar man gjorde var mer flexibla och korsade de existerande kvarteren utan symmetri. Här valde man således i stället att gå diagonalt genom kvarteren för att knyta ihop viktiga platser och olika delar i staden. Andra gator kunde ansluta sig till de existerande och man kunde undvika monument och andra viktiga byggnader. Paris kom därför inte att bestå av kvadratiska eller rätvinkliga kvarter utan av triangulära och andra polygona former som skapade ett vävliknande mönster, som dessutom förstärktes av de medeltida kvarter som i vissa fall fick vara kvar. Tvärtemot vad många hävdade regerade alltså inte symmetrin i Paris under denna epok utan det nya och det gamla kom att samexistera på ett lyckat och intressant sätt. Denna blandning med sina imperfektioner är en av de viktigaste och mest särskiljande elementen i Haussmanns plan i jämförelse med motsvarande mer i detalj planerade större städer.

Det är en paradox att Haussmann lät flera äldre delar bevaras mitt ibland stadsdelar och kvarter där genombrytningarna var som tätast. Ett exempel är i korsningen Boulevard Saint-Germain och Boulevard Saint Michel där nya Haussmannshus existerar tillsammans med äldre hus inne i storkvarteren.

Det var samtidigt en svår uppgift för administrationen att se till att man fick en jämn och hög täthet över hela Paris, vilket var målet. Haussmanns sätt att lösa detta var att

Genombrytning Avenue de l'Opéra.

förhandla med fastighetsägarna och se till att de mer eller mindre omgående byggde hörnhusen i kvarteret i den höjd han önskade, hörnhusen kom sedan att styra höjden på övrig bebyggelse i kvarteret, alternativt låta en allmän byggnad uppföras där. Därigenom markerade man ambitionen för husen. Samtidigt byggdes gatorna färdigt. I många fall kom det därför att under många år stå hörnhus utefter de fina boulevarderna med tomma tomter runt omkring.

Man kan sammanfatta de olika syftena med genombrytningarna på följande sätt:

1. De som gick tvärs igenom staden och dess centrala området med målet att binda ihop olika delar av Paris, som till exempel Rue de Rivoli och boulevarderna Sébastopol och Strasbourg.
2. De som skulle internt binda samman två punkter/noder. Exempelvis L'avenue de l'Opera och förlängningen av Rue La Fayette.
3. De som medvetet undvek centrum. Exempel på detta är Boulevard Péreire och Rue des Pyrénées.
4. De monumentala genombrytningarna som sammanband

Snitt genom en typisk Paris-boulevard som visar de breda trädplanterade trottoarerna och de tekniska "gallerierna" under gatan.

monument av olika slag. Exempel är l'avenue Victoria och de stora avenyer som utgick i från Place de l'Étoile och Place de la Nation (de stora stjärnformade platserna).

5. Den femte typen var genombrytningar för att möjliggöra nya kvarter. Dessa finns det många av i 8:e, 9:e, 16:e och 17:e arrondissementen.

Dessa genombrytningar var inte alla planerade från början. Det fanns som sagt ingen sådan detaljerad plan. Vissa kom att genomföras som ursprungligen tänkts, vissa ändrades under resans gång och andra stoppades av olika praktiska eller administrativa skäl. Man arbetade sålunda mycket pragmatiskt utifrån den vision Napoleon III hade haft. Men principen om genombrytningar låg hela tiden fast. En av de mer spektakulära genombrytningarna var Rue de Rennes som drogs från Gare Montparnasse nästan fram till Seine på Rive Gauche som inte färdigställdes förrän långt efter det att Haussmann hade avgått. Att man inte nådde hela vägen fram berodde till stor del på att köpmännen i 6:e arrondissementet ville att gatan skulle dras via en ny bro över Seine mitt emot den nyligen öppnade Rue de Louvre. Så sent som på 1940-talet gjordes ett nytt försök men det misslyckades också. Rue La Fayette, denna långa genomgående gata – från Place Stalingrad via Garnier Operan till Boulevard Beaujon (nuvarande Boulevard Haussmann) – hade också, i likhet

med Boulevard Sébastopol, som syfte att binda ihop de stora stationerna Gare de l'Est och Gare de Nord med det centrala Paris. Som kuriosa kan nämnas att Haussmanns ”egna” gata, Boulevard Haussmann, var färdig och invigdes först den 15 januari 1927.

Några nya platser och större monument kom i stort sett inte till under Haussmannperioden. Det fanns redan många – speciellt kungliga sådana. Däremot förstörades och förskönades flera platser i samband med genombrytningarna, till exempel Place du Châtelet i samband med Boulevard Sébastopol, Hôtel de Ville i samband med Rue Rivoli och Place Saint-Germain-des-Prés när Rue de Rennes och Boulevard Saint-Germain byggdes ut. Dessutom, inte att förglömma, Place de la République och Place de l'Étoile (nuvarande Place Charles de Gaulle) som ursprungligen kom till på 1600-talet, utökades till tolv ”strålar” i form av nya anslutande gator.

Parker

Napoleon III och Haussmann förstod värdet av parker och planteringar för att få en bra och sund stad. Napoleon var enligt Haussmanns memoarer näst intill fixerad vid att skapa förbättringar för de minst favoriserade invånarna, speciellt avseende hälsa och välbefinnande i den urbana miljön. Detta kom att leda till skapandet av parker, trädgårdar, allmänna små park- och torgytor, *squares*, och träd i en omfattning som aldrig senare har gjorts i Paris. Varje del av Paris skulle få sina parker. Gröna träd och planteringar skulle vara synliga och åtkomliga i hela Paris. Napoleon ansåg det extra viktigt att ge även arbetarna i östra Paris en stor och bra park liknande den i Bois de Boulogne.

Efter att Bois de Boulogne färdigställdes i den västra delen bestämde man sig därför att bygga en stor motsvarande park i sydöstra delen – Bois de Vincennes. Parken täcker en tiondel av Paris yta och är tre gånger så stor som Central Park i New York. Många av de fattiga som tvångsflyttats från centralare delar hamnade i öst och dessutom kom mängder av inflyttande till stadens norra och östra delar. Paris befolkning